

Grunder för öppen teologi

ANDERS JEFFNER

Anders Jeffner är professor emeritus i tros- och livsåskådningsvetenskap vid Uppsala Universitet. Han har bl.a. publicerat *The Study of Religious Language* 1972 och *Vägar till teologi* 1981.

En bild som dyker upp då och då i filosofin har jag tänkt anknyta till i det här anförandet. Den brukar kallas Neuraths båt. Bilden har nu använts också av en inflytelserik teolog, Alister McGrath. Han är professor i Oxford och ett av hans mycket lästa verk i tre band heter *Scientific Theology*. Det är där bilden förekommer. Otto Neurath som gett namn åt bilden var en framträdande logisk empirist inom Wienkretsen. Han intresserade sig mycket för hur den vetenskapliga kunskapen byggs upp. Vetenskapliga teorier, menade han, utformas aldrig från en nollpunkt. Man måste alltid anknyta positivt eller negativt till tidigare teorier. De som arbetar med kunskapsuppbyggnad liknar därför besättningen i en båt som reparerar båten under färd. Filosofer som Quine har tagit upp det här i sin vetenskapsteori och nu anknyter alltså McGrath till bilden. Jag skall citera en bit ur *Scientific Theology: Reality*:

Det finns ingen säker position från vilken vi kan betrakta och värdera våra trosuppfattningar. Traditioner liknar båtar i den meningen. Vi kan inte ställa oss utanför dem; vi kan byta tradition — alltså gå ombord på en annan Neurathbåt — eller modifiera traditionen inifrån. Men det finns ingen traditionslös punkt där vi kan överblicka de båtar som finns. Ett trossystem har sin egen specifika grund — som inte behöver vara gemensam med grunderna för någon annan tradition — och det är med utgångspunkt från den för traditionen specifika grunden som reparationer och modifieringar kan ske medan man är i rörelse. Vilken betydelse det här har för en kristen teologi är uppenbar ... Trons resa har redan börjat. Den kristna traditionen behöver inte konstitueras för det har redan

skett under kristendomens grundläggningstid. Det som behövs är att traditionen konsolideras och utvecklas.¹

Det här är en helt annan användning av bilden än Neuraths och man kan tolka den på två sätt. Enligt den första tolkningen, som ligger närmast till hands, blir teologin isolerad i offentligheten och ett kyrkligt reservat på universiteten. Men om man ser svagheter i den första tolkningen och avvisar den så framträder en andra tolkning där bilden säger något avgörande väsentligt om teologins roll i offentligheten. Jag vill i det här anförandet kort och skissartat resonera mig fram till den andra tolkningen. Men som alltid måste jag först säga vad jag i det här sammanhanget menar med teologi och teologer.

Med en teolog menar jag här en person som undersöker betingelserna för att tala om Gud och som också talar om Gud i den mån teologen finner det möjligt. Teologi är alltså inte definitions-mässigt kristen. Den kan vara muslimsk, judisk, hinduisk etc. En person, som undersöker talet om Gud inom en religion och kommer fram till att det är meningslöst, kan man kalla en religionskritisk teolog. Den mest inflytelserike religionskritiske teologen i Europa nu tror jag är biologen Richard Dawkins.² Han är f.ö en av

¹ Alister E. McGrath, *Scientific Theology Vol. 2 Reality*, London: T&T Clark, 2002. Paperback edition, London 2006, s. 35.

² Se speciellt Richard Dawkins, *The God Delusion*, London: Bantam, 2006. Sv. Övers. Stockholm: Leopard, 2007.

huvudmotståndarna till McGrath, som han tolkar enligt det första alternativet.

Enligt den första tolkningen är de som befinner sig i båten kristna teologer. McGrath intresserar sig bara för kristen teologi. För dem är grunden för kyrkans tal om Gud ett postulat. Det är givet och behöver inte rättfärdigas. Båten flyter fram och teologernas arbete blir att utveckla läran med de kriterier som finns inbäddade i traditionen.³ «Ett trossystem har sin egen specifika grund», som McGrath säger. Det här är en teologisk tradition som det är lätt att känna igen. Det är den Barthianskt färgade teologin och liknande idéer finns hos de teologer som menar att de anknyter till den senare Wittgensteins språkteorier, framför allt George Lindbeck.⁴ Teologerna som anser att de befinner sig i den här båten behöver inte argumentera för talet om Gud. De kan sitta lugnt som i en pråm efter kyrkans skepp. Jag tror det här synsättet har fått ny kraft genom postmodernismen och själva grundtanken är att det inte finns någon gemensam rationalitet som båtarnas besättning kan hänvisa till. Den tanken, som är tydlig i texten, är som jag ser det i sin enkla form motsägelsefull som många andra former av relativism. Själva bilden av de här båtarna gör ju anspråk på att vara rationellt motiverad. Den vilar på ett försök till ett allmängiltigt meta-resonemang och den grundläggande fragmentiseringsidéen gör anspråk på att vila på ett gemensamt rationellt sätt att resonera. Man använder den rationalitet man förnekar. När någon accepterar meta-rationaliteten och försöker försvara bilden med argument blir den ändå orimlig. En basal gemensam sinneserfarenhet kommer vi inte ifrån även om vi lägger stor vikt vid tolkningsprocessen och ingen kan leva och föra samtal utan gemensam logik. Naturvetenskapens styrka och kulturöverskridande kraft bygger på att den i viss utsträckning baseras på den gemensamma grunden. En annan faktor i den gemensamma grunden för vår verklighetsorientering tror jag är etiken. Det är kontrover-

siellt och jag kan inte argumentera utförligt för det nu.⁵ Men föreställningen att olika språk skulle vara bärare av olika etiska tänkesätt tror jag är nonsens och människor förefaller kunna enas om rätt och fel i mycket större utsträckning än filosofer som Hägerström ville erkänna. Det här gör att vår tid inte präglas bara av fragmentisering utan av kulturellt gränsoverskridande — speciellt inom vetenskapen — och gemensamt arbete för mänskliga rättigheter. Om nu de kristna teologerna avvisar tanken på en gemensam rationalitet och bara nöjer sig med sina egna utgångspunkter som något en gång för alla givet då kommer teologin aldrig att spela någon roll i den nutida offentligheten. Alla kan se att det finns många båtar där besättningen bara håller fast vid sin egen givna tradition och som går under. Så är det med astrologernas båt och antroposofernas båt eller scientologernas båt. Om teologin skall spela någon positiv roll i offentligheten måste teologerna ge skäl för sina grundpåståenden och sedan, om man finner det möjligt, på den grunden tala om Gud. Teologin i vårt samhälle har den grundläggande uppgiften att undersöka det teoretiskt försvarbara i talet om Gud och att göra det med argument som förstås också av dem som inte sitter i den kristna båten. Jag vill kalla den här verksamheten *filosofisk teologi*. Om teologen är kristen behöver teologen också arbeta med det teoretiskt försvarbara i det kristna sättet att tala om Gud. Jag kallar det en *religionsanknuten teologi*. På samma sätt finns det en religionsanknuten teologi som är judisk eller muslimsk etc. Jag sade att en av dem som reflekterat teologiskt men kommit fram till att talet om Gud är meningslöst är Richard Dawkins. Hans kritik av McGrath är just att McGrath inte kommit fram med ett enda argument för det han säger om Gud. Han menar då argument som man kan förstå utan att först vara kristen.⁶

Nu kommer förstås en välkänd fråga: Finns det några sådana argument för gudstron? Jag skall bara snudda vid frågan, men jag tror att man genom att ta den på allvar kan få syn på

³ En liknande position har i Sverige nyligen företrätts av Thomas Girmalm i hans avhandling *Teologi och det moderna universitetet*, Umeå universitet, 2006.

⁴ George A. Lindbeck, *The Nature of Doctrine*, Philadelphia: Westminster Press, 1984.

⁵ Se bl. a. min *Six Cartesian Meditations*, Kampen, The Netherlands: Kok Pharos Publishing House, 1993.

⁶ En blyxtbelysning av debatten kan man få i Dawkins insändare i *The Times* 12 februari 2007.

något som är riktigt i McGraths båtbild och som då blir den andra tolkningen. Det för gudstrons rationalitet avgörande, som jag ser det, är hur man ställer sig till en grundläggande bakomliggande kunskapsfråga, nämligen den här: På vilket sätt har vi tillgång till den verklighet som bestämmer och begränsar våra liv? För en religionskritisk teolog som Dawkins är svaret sinneskunskap, logik och vetenskaplig teoribildning. På en sådan grund kan man inte bygga en gudstro så som en del så kallade naturliga teologer har försökt. Men de flesta människor lever inte sina liv på den grunden. Frågan är om det egentligen går. Kan vi t.ex. leva utan att ta erfarenheten av en fri vilja på allvar? Kan vi acceptera teorin att vårt tankeliv är orsaksbundet på det sätt som gäller för materiella förhållanden? Kan vi bortse från att den etiska erfarenheten ger oss verklighetskontakt? Sen är det otvivelaktigt så att det från mänsklighetens första tid finns en djuperfarenhet som verkar sätta oss i kontakt med andra skikt i verkligheten än de som naturvetenskapen kommer åt. Det kan vara en separat erfarenhet eller en erfarenhet sammanlänkad med sinneserfarenheten. Det är tolkningen av djuperfarenheten som är teologins grund. När man hänvisar till den erfarenhetens betydelse rör man sig med en offentlig argumentation som kan följas och diskuteras av människor oberoende av religiös tro. Men det är en lång väg kvar till trons perspektiv på världen. När man hänvisar till djuperfarenhet kan det bli en öppning för all slags vidskepelse. De oönskade båtarna kan komma tillbaka. För att undvika det behöver en teolog först fråga sig om den verklighetsbild man får genom att öppna den religiösa djuperfarenhetens fönster verkligen går ihop. Kan man skapa en bild som gör rättvisa åt all erfarenhet t.ex. i vardagslivet, i naturvetenskapen och etiken? Det är den religionsanknutna teologins uppgift att pröva det, och teologerna har ett allmängiltigt kraftfullt kriterium att arbeta med, nämligen logiskt sammanhang eller koherens. Förhållandet mellan religion och naturvetenskap blir viktigt i det arbetet liksom förstås tolkningen av de religiösa texterna.

Men ett steg återstår om man på den här grunden vill hävda teologins möjlighet, alltså utforma ett tal om Gud. Det går ju att leva och tolka tillvaron utan att ha accepterat den reli-

giösa erfarenhetstraditionens relevans, och det räcker inte att en religiös verklighetsbild kan bli teoretiskt tillfredsställande för att godta den. Teologen behöver svara på om det verkligen finns några skäl att lita på mänsklig djuperfarenhet. Har vi rätt att räkna in den när vi tolkar våra liv och vår verklighet? Men att hitta sådana allmängiltiga rationella skäl som slutgiltigt avgör frågan är egentligen omöjligt. Vi börjar nämligen röra oss vid botten av människans verklighetsorientering. Vi kan inte få fram skälen innan vi avgjort varifrån de får hämtas. Här står vi inför ett slutgiltigt val. Vi måste våga det utan betryggande stöd av rationella argument. Det finns inte något slutgiltigt riskfritt sätt att välja livsåskådning. Det är det här som är hållbart i McGraths båtbild. De rationella argumenten kan visa att vägskälet finns och att det ser ut på ett visst sätt. De kan också visa vilka alternativ som är motsägelsefria. Men hur man väljer väg är ett personligt avgörande. Om valet är riktigt får sedan pragmatiskt prövas i var och ens samlade livserfarenhet.⁷ — Ett resonemang efter de här linjerna placerar inte teologen i ett av traditionen skyddat läge utan i ett allmänmänskligt avgörande vägskäl där teologens tolkningar har en vikt som alla kan erkänna även om man inte delar dem. Tar man resonemanget på allvar betyder det också att en religiös rörelse inte bara kan vila på argument och teologi utan behöver predikan som säger: Kom och se.

Så skall jag till sist relatera det här till universitetsvärlden. Det jag kallat filosofisk teologi är självklart en del av den internationella akademiska religionsvetenskapen. Den tillhör en internationell offentlighet som kan vara lika aktuell i Teheran som i Lund. Det finns också ett sådant internationellt kulturöverskridande samarbete. Den religionsanknutna teologin kan också vara en akademisk angelägenhet och röra sig inom en akademisk offentlighet sålänge den arbetar med allmäntillgängliga argument — som t.ex. det koherensargument jag talat om — och är medveten om sin utgångspunkt. En judisk och

⁷ Det förda resonemanget har jag formulerat lite mer utförligt flera gånger, senast i «Truth and Religious Dialogue», som ingår i *Truth, Religious Dialogue and Dynamic Orthodoxy*, ed by Julius Lipner, London: SCM Press 2005, s. 39–53.

en kristen teologi kan t.ex. samarbeta om teologins förhållande till naturvetenskapens världsbild eller till synen på förhållandet mellan könen. Kyrkan och konfessionella samfund av olika slag kan utöver detta behöva en *konfessionell teologi* som ser talet om Gud med utgångspunkt i speciella konfessionella beslut som Confessio Augustana eller Vaticanum II eller muslimernas sunna. Den teologin blir inte en offentlig angelägenhet i den meningen som universitetsteologin bör vara det. Det som skadar teologins offentlighet i Sverige idag är att både teologerna själva och offentliga debattörer blandar ihop de här verksamheterna. Den akademiska teologin blir lätt konfessionell och teologer kan tycka det är nog att säga att man har en egen båt. Då stryps

den filosofiska teologin och den religionsanknutna men allmänmänskligt angelägna teologin blir vilsen i offentligheten. Den konfessionella teologin blir utan anknytningspunkter i samhällsdebatten. I värsta fall leder sammanblandningen av olika teologiska uppgifter till en allmän akademisk och offentlig vilshet för teologin och till att allt vetenskapligt arbete med religion förvandlas till vad Karl Barth kallar *Zuschauerweisheit*.⁸

⁸ Karl Barth, *Die Kirchliche Dogmatik I/1*, Zollikon: Verlag der Evangelischer Buchhandlung, 1939, s. 20.

